

DOCTORAATSONDERZOEK - DOCTORATS

SAARTJE VANDEN BORRE

Vreemden op vertrouwd terrein. Het sociaal-culturele leven en de integratie van Belgische migranten in Noord-Frankrijk (1850-1914)

KU Leuven Kulak, geschiedenis, 2012. Promotor : Tom Verschaffel; copromotoren : Lieven D'hulst & Marc Depaepe.

Het Centrum voor de Historische Studie van Interculturele Relaties aan Kulak Kortrijk verenigt onderzoekers uit de cultuurgeschiedenis, de comparatieve literatuur en de historische pedagogiek. De interdisciplinaire kruisbestuiving verrijkt en verdiept het onderzoek dat binnen het CHIR wordt gevoerd. Tussen 2007 en 2012 liep het project "Interculturele identiteiten in grensregio's. Belgische migranten in Noord-Frankrijk (1850-1914)". Dit project genereerde drie doctoraten, één binnen de comparatieve literatuur, één binnen de historische pedagogiek en één binnen de cultuurgeschiedenis. Het historische onderzoek stond onder leiding van Tom Verschaffel. Lieven D'hulst en Marc Depaepe traden op als copromotoren.

Hoewel België zichzelf in de negentiende eeuw profileerde als industriële koploper van het Europese vasteland, leverde een groot deel van de bevolking dagelijks strijd met de miserabele levensomstandigheden in de stad en op het platteland. In de zoektocht naar nieuwe inkomensmogelijkheden vormde tijdelijke of permanente migratie naar industriële centra in Wallonië en Noord-Frankrijk een reële strategie. Inwijking in Noord-Frankrijk was geen nieuw fenomeen, maar het nam in de loop van de negentiende eeuw wel ongeziene proporties aan. Tien-duizenden Belgische migranten vestigden zich in de regio. Op de arbeidsmarkt vormde

de aanwezigheid van zoveel Belgische werkrachten een zegen voor de ondernemers en een vloek voor de arbeidersklasse. De onderlinge concurrentie tussen de Franse en buitenlandse werkrachten hield de lonen laag en creëerde frustraties en spanningen tussen beide groepen. Hoewel nakomelingen van Belgische migranten opgroeiden met hun Franse leeftijdsgenoten, hielden zij bewust vast aan de Belgische nationaliteit om op die manier de Franse dienstplicht te ontwijken. Ondernemers ervoeren dit als een voordeel, aangezien de migranten een continue arbeid garandeerden.

Sinds de publicatie van Gérard Noiriels *Creuset français* in 1988 genieten historische migratiestromen, waaronder die vanuit België naar Frankrijk, een hernieuwde aandacht. Tot nu toe heeft het onderzoek zich vooral toegespitst op de meetbare demografische en economische aspecten van de Belgische migrantengroep in Noord-Frankrijk. Diepgaand onderzoek naar de sociaal-culturele integratie van Belgische migranten in de regio is nog nauwelijks gedaan, wat de meeste onderzoekers niet heeft belet er wel een mening over te formuleren. Sommigen waren van oordeel dat Belgische migranten weinig of geen moeite hadden om zich sociaal-cultureel aan te passen aan hun nieuwe omgeving, omdat deze 'cultureel' gelijk zouden zijn aan het land van herkomst. Anderen plaatsten het integratieparcours van Belgische migranten in een modeltraject dat wordt toegepast op vele mondiale migratiestromen : van aanvankelijke tegenstand door de lokale bevolking en afzondering door de migrantengroep zelf zou men evolueren tot een volledige integratie in het gastland. In beide benaderingen worden bevindingen uit ander migratieonderzoek op

ongenuanceerde wijze toegepast op de situatie van de Belgen in Noord-Frankrijk in de negentiende eeuw.

Wij onderzochten het verloop van de sociaal-culturele integratie van Belgische migranten in de regio Rijsel-Roubaix-Tourcoing. Bij gebrek aan mondelinge, private bronnen uit de negentiende eeuw trachtten we het sociaal-culturele leven van Belgische migranten te reconstrueren met behulp van officiële en semiofficiële bronnen. Daarin onderscheidden we drie grote bronnengroepen. In eerste instantie spoorden we alle erkende verenigingen in de steden Rijsel en Roubaix op. De statuten en ledenlijsten die zij voorlegden aan de autoriteiten informeerden ons over de eventuele aanwezigheid van Belgische migranten in het officiële verenigingsleven. Verenigingen waren pas verplicht zich officieel te laten registreren wanneer ze (meer dan) twintig leden telden, zodat heel wat 'feitelijke' verenigingen in de archieven geen sporen hebben nagelaten. Een aantal van deze verenigingen leerden we kennen via hun liedproductie op carnaval en halfvasten. Arbeidersverenigingen creëerden ter gelegenheid van traditionele feesten en stoeten speciale liederen waarvan zij de tekst op straat verkochten. De liederen behandelden bekende *topoi* als zeurende vrouwen of buitensporig cafébezoek, maar vaak haalden de zangers ook politieke en economische thema's aan, zoals het socialisme, de dienstplicht, of de concurrentie van vreemdelingen op de arbeidsvloer. Ten slotte voerden we een uitgebreid onderzoek uit naar Noord-Franse en Belgische krantenberichtgeving. De grote ideologische strekkingen werden zoveel mogelijk afgedekt. Het krantenonderzoek maakte duidelijk

welke invloed de gevestigde publieke opinie uitoefende op de arbeidersbevolking.

In de tweede helft van de negentiende eeuw verspreidde een nieuwe vorm van verenigingsorganisatie, de genootschappelijkheid, zich onder de Europese burgerij. Sociaal bekommerde burgers richtten spaarkassen, zang- en muziekverenigingen op voor de lagere bevolkingsklassen. De Franse overheid tolereerde deze 'moderne' verenigingen, zodat deze vorm van sociabiliteit razendsnel werd toegeëigend door de arbeidersklasse zelf. Ook in Noord-Frankrijk ontstonden clubs rond gedeelde interesses en activiteiten, zoals het bolspel, vinkenetting, of kaarten. Deze clubs waren enkel toegankelijk voor mannen, en maakten geen onderscheid tussen hun leden op basis van nationaliteit. Tegen het einde van de negentiende eeuw was het lokale sociaal-culturele leven in de Rijselse regio gemengd Frans-Belgisch, niettegenstaande de concurrentie tussen beide nationaliteiten op de werkvloer.

In het laatste kwart van de negentiende eeuw bevestigde de natiestaat zijn belang in het dagelijkse leven van de bevolking. Parijs trok een duidelijke scheidslijn tussen burgers en vreemdelingen. In 1888 werden niet-Franse arbeiders verplicht zich te registreren op het stadhuis van hun woonplaats. De administratieve kost die met deze registratie gepaard ging, werd algemeen beschouwd als een indirecte taks op vreemdelingen. Ondanks hun lange vestiging in de regio, hun integratie in de lokale maatschappij via het sociaal-culturele leven en hun eigen gevoel van vertrouwdheid met het terrein, beschouwde Parijs Belgische migranten officieel als vreemdelingen. Opvallend genoeg

kregen hun nakomelingen in 1889 verplicht de Franse nationaliteit toegekend. Meteen was ook de dienstplichtdiscussie opgelost: nakomelingen van vreemdelingen werden op slag Frans en hoorden dus de militaire dienst te vervullen.

Belgische eerstegeratiemigranten, geboren op niet-Franse bodem, zagen de steeds striktere scheiding tussen Fransen en vreemdelingen met lede ogen aan. Velen onder hen oordeelden dat de Belgische nationaliteit aanhouden (financieel) niet langer interessant was en wilden de Franse nationaliteit aannemen. Maar daarvoor moesten zij een dure naturalisatieprocedure opstarten. Heel wat Belgen ervoeren deze maatregel als zeer oneerlijk: zij waren immers al lange tijd in de regio gevestigd, en bovendien ook goed geïntegreerd in het lokale leven. De Belgische migrantengemeenschap van Rijsel maakte haar mening kenbaar op een manifestatie in 1889. Ook ontstonden er belangengroepen die ijverden voor een erkenning van de 'rechtmatige' plaats van de Belgische gemeenschap in de Noord-Franse maatschappij. De initiatieven bleken tevergeefs: Parijs was niet te vermurwen.

Op basis van ons onderzoek kunnen we tot op zekere hoogte bevestigden dat de integratie van Belgische migranten in Noord-Frankrijk in de tweede helft van de negentiende eeuw relatief vlot is verlopen. Toch willen we enkele belangrijke nuances aan deze bewering toevoegen.

Integratie in Frankrijk, en in de 'Franse cultuur', hoort in de eerste plaats te worden begrepen als een integratie in een lokale maatschappij die juist werd gekenmerkt door de grote aanwezigheid van Belgische migranten, en

door de nabijheid van België en de Frans-Belgische grens. Belgische migranten werden niet gemakkelijk 'Fransen', maar vonden wel zonder al te veel problemen een plaats in een lokale, *Franco-Belgische* gemeenschap. Het verenigingsleven speelde een vitale rol in deze integratiedynamiek. De opname van die zelfde migranten *in de Franse natie* was veel minder evident en werd in de laatste decennia van de negentiende eeuw, door toedoen van de centrale overheid, in toenemende mate geproblematiseerd. De thematisering van nationaliteit, integratie en migranten in het publieke, Noord-Franse discours was daar een gevolg van. In antwoord op deze evolutie bepaalden Belgische migranten hun positie en loyaliteit ten aanzien van Frankrijk én België. De Belgische aanwezigheid in Frankrijk verloor haar vanzelfsprekendheid. Rond de eeuwwisseling waren Belgische migranten vreemdelingen in een sociaal-cultureel veld dat hen eigenlijk al decennialang vertrouwd was.

Vreemden op vertrouwd terrein. Het sociaal-culturele leven en de integratie van Belgische migranten in Noord-Frankrijk (1850-1914) verscheen in november 2012 bij Academia Press Gent.

